

Prof. dr hab. Dorota Żołądź-Strzelczyk
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Recenzja pracy doktorskiej

mgr Pauli Wydziałkowskiej-Stawiskiej pt. „Choroba i zdrowie w oglądzie i przeżyciach osiemnastowiecznych podróżników z terenów Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, Toruń 2023, ss. 390.

Praca przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Adama Kucharskiego prof. UMK na Wydziale Nauk Historycznych UMK

Praca doktorska poświęcona zagadnieniom zdrowia i choroby podczas podróży podejmowanych przez mieszkańców Rzeczypospolitej w osiemnastym wieku napisana została pod kierunkiem Adama Kucharskiego, jednego z najlepszych znawców problematyki podróżowania w epoce staropolskiej. Fakt ten spowodował, iż Doktorantka współpracując z takim znawcą problematyki miała z jednej strony ułatwione zadanie, z drugiej zaś stanęła przed potrzebą, jeżeli nie dorównania promotorowi, to przynajmniej sprostania jego wymaganiom. Muszę przyznać, że z zadania tego wywiązała się w zasadzie dobrze, przedstawiając do oceny interesującą pracę sięgającą do licznych źródeł i wnoszącą wiele cennych informacji i ustaleń do naszej wiedzy zarówno o staropolskim podróżowaniu jak i ówczesnych poglądach na rozmaite zagadnienia dotyczące zdrowia, chorób, sposobów ich leczenia itd. Potwierdzam zasadność podjęcia tematyki, która do tej pory nie została całościowo opracowana.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia. Zawiera ponadto wykaz skrótów oraz bibliografię.

We wstępie (s. 6-19) Autorka przedstawiała przyczyny swego zainteresowania podjętą problematyką, zamieściła uwagi na temat stanu badań nad dziejami podróżowania, stanem zdrowia, stanem medycyny w okresie oświecenia, wymieniła archiwa i biblioteki, w których przeprowadziła kwerendy niezbędne dla zrealizowania zaplanowanych badań. Obok licznych placówek krajowych poszukiwaniami objęte zostały także archiwa litewskie (Wilno), niestety ze względu na pandemię i wojnę na Ukrainie nie zostały przeprowadzone przez Autorkę

kwerendy na Białorusi, Ukrainie i w archiwach rosyjskich. Tutaj pomocą służył promotor, który udostępnił Doktorantce materiały ze swoich poszukiwań archiwalnych, ponadto znaczna część zbiorów lwowskich (z dawnego Ossolineum) została zdigitalizowana i jest dostępna na stronie wrocławskiego Ossolineum.

Być może należałoby jeszcze przeprowadzić poszukiwania w zbiorach paryskich, dreźnieńskich, wiedeńskich, ale zważywszy na fakt, który Autorka podkreśla w swej pracy, zasięgu i zakresu dotychczasowych poszukiwań różnych autorów związanych z badaniami nad dziejami podróżnictwa mieszkańców Rzeczypospolitej, zgromadzony i wykorzystany w pracy materiał źródłowy jest jak najbardziej wystarczający.

Rozdział pierwszy (s. 20-77) zatytułowany „Choroba w piśmiennictwie podróżnictwa polskiego XVIII wieku” składa się z czterech podrozdziałów podzielonych na dalsze, mniejsze części. Rozdział ten zawiera zasadniczo rozważania metodologiczne i charakterystykę podstawy źródłowej pracy. W świetle tych rozważań podjęte przez Autorkę badania jawią się jako badania interdyscyplinarne. Doktorantka w swej pracy sięga bowiem do wiedzy i metod różnych dyscyplin, czy subdyscyplin historycznych i medycznych. Wymienia m.in. medycynę historyczną, zwaną „historią medyczno-społeczną lub historią zdrowotności” (s. 24), historię medycyny, antropologię medyczną, antropologię ciała, socjologię medycyny. W tej części pracy przedstawiona została typologia podróży i rodzaje źródeł z nimi związanych. Autorka podkreśla słusznie, że „podróże były nieodłącznym elementem życia magnatów, szlachty oraz duchownych” (s. 38), stąd wyróżnić można wiele przyczyn ich podejmowania, a co za tym idzie wiele ich rodzajów. Nie wszystkie pozostawiły ślad w postaci odrębnych przekazów źródłowych czy wzmianek w innych. Autorka wyodrębniła podróże krajowe podejmowane w różnych celach (prywatnych, rodzinnych, towarzyskich, politycznych, ekonomicznych, rekreacyjnych), które pozostawiły ślady w źródłach (diariusze, listy). Specyficznym rodzajem podróży krajowych były podróże edukacyjne podejmowane do szkół na terenie Rzeczypospolitej. Ten rodzaj podróży to również wojaże zagraniczne należące do najlepiej przebadanych i opracowanych typów peregrynacji, również najlepiej udokumentowanych źródłowo (diariusze, pamiętniki, instrukcje podrózne, listy, rachunki). Ważne z punktu widzenia problematyki pracy są wyjazdy do wód, których popularność wśród przedstawicieli polskich elit w XVIII w. wyraźnie wzrosła. Kolejny rodzaj podróży wyróżniony w pracy to podróże duchownych podejmowane zarówno w kraju, jak i za granicę w interesie zgromadzenia lub prywatnym. Szczególnie liczne i cenne są podróże oraz związane z nimi źródła franciszkańskie. Autorka

wyróżnia dalej podróże poznawcze „służące uzupełnieniu wykształcenia” (s. 55) podejmowane przez osoby zarówno duchowne i świeckie. Wreszcie podróże kobiet. Zjawisko to w ostatnich czasach cieszy się sporym zainteresowaniem badaczy/badaczek (s. 60 Ignacy Massalski, który objął opiekę na Apolonię, autorką pamiętnika, był bratem jej ojca Józefa Adriana. Sposób podania informacji w pracy może sugerować, iż był on bratem Apolonii. Pamiętnik Massalskiej przedstawia życie na pensji, *de facto* nie jest więc źródłem typowo podróżnym).

W rozdziale tym omówiona została także kwestia źródeł, ich często egodokumentalnego charakteru. Autorka wymienia i krótko omawia diariusze, korespondencję, rozmaite rejestry (np. odwiedzanych miejsc), wykazy rzeczy, spisy wydatków, instrukcje podróżne (Moim zdaniem brakuje tutaj przykładów poszczególnych rodzajów źródeł. Może lepiej byłoby z podrozdziału o rodzajach podróży „wyjąć” informacje o źródłach, które tam się pojawiają i zamieścić je w tej części, uzupełniając o kolejne, co dałoby chyba lepsze przedstawienie wykorzystanych materiałów źródłowych, a tak mamy część informacji w jednym miejscu, a część w innym). Na zakończenie pierwszego rozdziału przedstawione zostało „gromadzenie rzadkich okazów z zakresu historii naturalnej oraz miejsce kolekcjonerstwa w kręgu zainteresowań szlacheckich i magnackich” (s. 72).

Rozdział II pt. „Świadomość zdrowotna i medyczna osiemnastowiecznych polskich wojażerów” (s. 78-132) poświęcony jest czynnikom, które wywarły największy, najbardziej dostrzegalny wpływ na kształtowanie się wiedzy o zdrowiu i chorobie. Autorka bierze pod uwagę literaturę medyczną, instrukcje podróżne oraz doświadczenie peregrynantów. W rozdziale tym pojawia się cały szereg różnych zagadnień, co sprawia wrażenie, że Autorka uznając je za istotne dla pracy, nie do końca wiedziała w którym miejscu poszczególne zagadnienia omówić. Omawia więc kolejno organizację ówczesnej opieki medycznej, w tym lekarzy zajmujących się leczeniem elit Rzeczypospolitej (wymienia nazwiska kilku lekarzy, przy czym nie jest jasne jakim kluczem kierowała się w doborze tych, a nie innych osób. W tej części pojawia się m.in. nazwisko Georga Forstera (s. 85), którego Autorka określa jako „polskiego podróżnika”, co nie do końca wydaje się być słuszne), opiekę medyczną osób duchownych, apteki, szpitale (tutaj wspomina tzw. *zuchthausy*, instytucje odrębne, o innym charakterze, jeżeli Doktorantka uznała za słuszne wymienić tego rodzaju instytucje to należałoby to wyraźniej uzasadnić!).

W kolejnych podrozdziałach przedstawione zostały zagadnienia takie jak: pojęcie zdrowia i choroby w XVIII w., sposoby traktowania osób chorych, kondycję fizyczną i

psychiczną elit społecznych, zdrowie w kulturze staropolskiej, źródła wiadomości o chorobach i leczeniu (przedstawia m.in. zasoby wybranych bibliotek, dobór chyba dosyć przypadkowy), wreszcie medycynę w systemie edukacji (Autorka używa nazwy Uniwersytet Jagielloński w odniesieniu do epoki staropolskiej, nazwa ta funkcjonuje dopiero od XIX wieku, wcześniej używano nazwy Akademia Krakowska, czy Szkoła Główna Koronna w czasach KEN, podobnie w omawianym okresie nie funkcjonowała nazwa Uniwersytet Wileński), porady zdrowotne w instrukcjach wychowawczych i podróży (tutaj słusznie pojawiają się dwa rodzaje zaleceń rodzicielskich/opiekuńczych, są to bowiem przekazy innego rodzaju, ich powstanie spowodowały nieco inne przyczyny; może warto, obok traktatu Józefa Szymanowskiego również sięgnąć do dzieła Ignacego Lubicz Czerwińskiego „Panicz wojażer” wprowadzone późniejszego chronologicznie, ale tkwiącego niejako w XVIII stuleciu). Ostatnie części drugiego rozdziału poświęcone zostały obowiązującym w omawianej epoce poglądom medycznym oraz społecznej świadomości dotyczącej epidemii i sposobach ochrony przed nimi. Przywołana na stronie 122 instrukcja Hołodyńskiego została ostatnio przypisana Stanisławowi Kazimierzowi Kruszyńskiemu, o którym zresztą Doktorantka pisze na stronie 120 (por. komentarz do edycji instrukcji Kruszyńskiego w tomie „Przestrogi i nauki dla dzieci...”, s. 30-31).

Trzeci rozdział (s. 133-208) pt. „Choroby w podróży obrazie świata” jest pierwszym dotyczącym bezpośrednio tematyki podjętej w pracy. Autorka najpierw zajęła się wszystkim tym, co wpływało na zdrowie ludzi w odwiedzanych przez podróżników z terenów Rzeczypospolitej krajach i co, rzecz jasna, zaobserwowali oni i zapisali. Uwzględniła takie zagadnienia jak warunki bytowe, kondycję zdrowotną oraz lokalne sposoby leczenia. Sięgając do opisów z różnego rodzaju podróży opisuje kolejno wrażenia i obserwacje dotyczące takich zagadnień jak: klimat, warunki sanitarne, lokalne zwyczaje żywieniowe, metody leczenia stosowane w różnych miejscach, endemiczne choroby, epidemie i sposoby radzenia sobie z nimi, w tym stosowane już w tym czasie szczepienia, opisy szpitali i warunków w nich panujących. W tym ostatnim przypadku Autorka rozdziela refleksje duchownych i młodych ludzi odbywających podróże edukacyjne i zastanawia się dlaczego ci ostatni nie wykazywali tak dużego zainteresowania szpitalami jak duchowni. Zapewne młodych ludzi interesowało zupełnie coś innego, niż oglądanie biedy i choroby w nawet najlepiej urządzonych szpitalach, stąd w ich relacjach uwag na ich temat jest mniej i są bardziej lakoniczne (a swoją drogą może lepiej byłoby połączyć część informacji zawartych w poprzednim rozdziale z tymi umieszczonymi w tej części, np. wiadomości o szpitalach połączyć z ich opisami w źródłach).

W oddzielnej części przedstawione zostały relacje i wrażenia kobiet (nie wiem czy Apolonię Massalską nazwać można podróżniczką, jej pamiętnik nie jest zapisem podróży, tylko opisem nauki w konkretnym miejscu). Ostatnim podrozdziałem jest fragment poświęcony dbałości o zdrowie zwierząt, co chyba jednak wykracza poza tematykę pracy.

Czwarty rozdział (s. 209-274) zatytułowany został „Podróżnik jako chory” i dotyczy problemów zdrowotnych samych autorów relacji, ewentualnie ich obserwacji związanych z innymi podróżującymi, których dotknęły rozmaite problemy zdrowotne. Autorka zauważa, że „w relacjach z podróży o chorobach pisano, generalnie rzecz biorąc, mało” (s. 210) i najczęściej były to tylko lakoniczne stwierdzenia faktu niedyspozycji. Stosunkowo często podróżników i podróżniczek dotyczyły przypadłości natury psychicznej, niedyspozycje wywołane stresem, dłuższym pobytem poza domem, w obcym środowisku (melancholia, tęsknota, dur – czyli odurzenie, obłąd; dalej smutek, markotność). W podróży często zdarzały się rozmaite dolegliwości żołądkowe spowodowane nieodpowiednim pożywieniem, niezdrową wodą itp. Wpływ na dobrostan lub jego brak w przypadku podróżników wywierały rozmaite czynniki. Autorka zwraca uwagę na warunki bytowe, drogowe, sanitarne, atmosferyczne przytaczając przykłady zaczerpnięte ze źródeł. Następnie przedstawia sposoby leczenia stosowane ówczesnie, a dzisiaj wywołujące zdziwienie, odnotowane przez podróżników (flebotomia, purgowanie, stosowanie rozmaitych leków czy nowatorskie metody: terapia elektrycznością, czy brownizm). Kolejne podrozdziały poświęcone zostały ludziom zajmującym się leczeniem: cyrulikom i lekarzom, zarówno tym, którzy towarzyszyli podróżnikom/podrózniczkom w drodze jak i miejscowym medykom, wydatkom ponoszonym w związku z leczeniem podróżników/podrózniczek i ludzi towarzyszącym im w orszakach. W tym rozdziale zamieszczone zostały również uwagi dotyczące reakcji na choroby (psychohistoria) oraz skutki przebytych chorób (łącznie ze śmiercią na obczyźnie).

Wreszcie ostatni, piąty rozdział (s. 275-338) pt. „Podróże lecznicze do miejsc kuracyjnych oraz świętych. Uzdrowiskowy i religijny wymiar walki z chorobami” dotyczy specyficznego rodzaju wyjazdów, mianowicie takich podejmowanych w celach poratowania zdrowia. Doktorantka omawia podróże do wód, charakteryzuje odwiedzane przez mieszkańców/mieszkanek Rzeczypospolitej uzdrowiska, opisuje przebieg kuracji w świetle zachowanych przekazów źródłowych. Przedstawia także wyjazdy związane z podejmowaniem leczenia u konkretnych lekarzy, zarówno w kraju jak i za granicą, wreszcie ukazuje zwyczaje związane z oddawaniem się w opiekę świętym, z nadzieją, że pomogą, uratują, czy ochronią przed chorobami czy innym nieszczęściami, także rozmaite praktyki

religijne z tym związane (posty, modlitwy, jałmużny, czy inne sposoby okazywania miłosierdzia). W rozdziale tym omówione zostały także miejsca i przedmioty kultu opisywane w relacjach podróżnych (cudowne obrazy, czy figury słynące cudami, relikwie, miejsca święte). Ponadto Autorka przedstawiła religijne sposoby walki z epidemiami (modlitwy, wota). Na zakończenie zwróciła uwagę na swoistą dwoistość obyczajową społeczeństwa staropolskiego, z jednej strony korzystano z ziemskich uciech podczas odbywania kuracji w uzdrowiskach, z drugiej zaś oddawano się różnym praktykom religijnym, aby wymodlić zachowanie czy odzyskanie zdrowia.

W zakończeniu (s. 339-344) Doktorantka zamknęła swoje rozważania przedstawiając najważniejsze wnioski, do których doszła w trakcie swoich analiz dokonanych w pracy.

Pracę kończy bibliografia, podzielona na źródła (rękopiśmienne – w sumie 100 pozycji z archiwów polskich, ukraińskich: Kijów, Lwów oraz litewskich: Wilno; starodruki – 9 pozycji oraz wydawnictwa źródłowe – 101 pozycji), opracowania (w sumie 408 pozycji) oraz netografia (16 pozycji). Szkoda, że w zestawieniu wykorzystanych źródeł archiwalnych Autorka zastosowała tak bardzo skrócony zapis, ograniczając się tylko do sygnatury, poszerzony zapis dałby obraz wykorzystanych materiałów, pokazałby ich rodzaje. Sama sygnatura nie podaje żadnej informacji o typie źródła, jego chronologii itp.

W pracy wykorzystane zostały ważne opracowania obcojęzyczne, ale może warto jeszcze zapoznać się z tekstami autorów zajmujących się zbliżoną problematyką. Podaję kilka propozycji:

G. Gelleri, A. Withey, *The Art of Travelling in Good Health: Assessing and Addressing the Risk of Mobility in Early Modern Europe* <https://journals.openedition.org/viatica/?id=2578>

Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789, ed. By O.P. Grell, A. Cunningham and J. Arrizabalaga, Farnham 2010. https://books.google.pl/books?id=CXay4Lwt_QwC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Alun Withey, *The Health Risks of Travel in Early-Modern Britain*

<https://dralun.wordpress.com/2023/02/17/the-health-risks-of-travel-in-early-modern-britain/>

Podstawa źródłowa pracy jest jej dużym atutem. Autorka sięga po informacje na tematy związane ze zdrowiem i chorobą zarówno do źródeł drukowanych, jak i rękopiśmiennych, do tych bardzo znanych i często w literaturze przywoływanych, jak i tych

mniej znanych. Autorami ich są duchowni i ludzie świeccy podejmujący podróże w różnych celach i kierunkach. Doktorantka wykorzystała również teksty pisane przez kobiety, które w osiemnastym wieku coraz częściej sięgały po pióro, aby spisać swe wrażenia, przeżycia i refleksje również z czasów podróży. Brakuje moim zdaniem w jednym z początkowych podrozdziałów czegoś w rodzaju zestawienia wykorzystanych źródeł, sugerowałam wyżej pewne zmiany dotyczące właśnie charakterystyki źródeł, może warto w tamtym podrozdziale, przy okazji omówienia rodzajów wykorzystanych źródeł, coś takiego zamieścić, co wprowadziłoby pewien porządek i pokazałoby kto, w czym poruszał tematy związane ze zdrowiem i chorobami.

Praca napisana jest poprawnym językiem, jest w niej jednak sporo usterek literowych, nieco stylistycznych i interpunkcyjnych. Należałoby również ujednoczyć skróty w zapisach przypisów i je ujednoczyć.

Autorka często posługuje się pojęciem Grand Tour na określenie podróży podejmowanych przez przedstawicieli polskiej szlachty i magnaterii. Czy słusznie? Czy przytoczone w pracy i wykorzystane przez Doktorantkę podróże rzeczywiście zaliczyć możemy do tego rodzaju peregrynacji? To pytanie zostawiam otwarte, dyskusja nad tym trwa...

Poszczególne rozdziały i ich mniejsze części naładowane są taką masą rozmaitych informacji, że czasami trudno się zorientować w jakim celu je przytoczono. Autorka wykazała się dużą wiedzą, dobrą znajomością wykorzystanych źródeł, ale niekiedy chyba sama nie za bardzo wie, co z tymi informacjami zrobić, stąd czasami odnosi się wspomniane wrażenie przesycenia nadmiarem informacji. Może należałoby część z nich po prostu pominąć (np. fragmenty o zwierzętach), albo nieco przekonstruować pracę i połączyć pewne wiadomości, tak aby dały pełniejszy obraz. Nieco irytujące są pojawiające się systematycznie uwagi, że coś, o czym jest mowa w danym miejscu, w jakimś fragmencie zostanie omówione w późniejszych partiach pracy.

Te kilka uwag ogólnych oraz szczegółowych zamieszczonych przy opisie poszczególnych rozdziałów nie wpływają na moją pozytywną ocenę recenzowanej pracy. Uważam również, iż byłoby wskazane jej opublikowanie, po wprowadzeniu niezbędnych zmian i poprawek, w formie publikacji zwartej, albo w postaci serii artykułów.

Zatem konkludując:

Moim zdaniem dysertacja przygotowana przez Panią mgr Paulę Wydziałkowską-Stawiską jest pracą interesującą i wartościową, wypełnia lukę w dotychczasowych badaniach zarówno nad staropolskimi podróżami jak i nad ówczesną wiedzą i zainteresowaniami medycznymi. Rozprawa doktorska pt. „Choroba i zdrowie w oglądzie i przeżyciach osiemnastowiecznych podróżników z terenów Rzeczypospolitej Obojga Narodów” pokazuje, iż Pani mgr Paula Wydziałkowska-Stawiska „prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną” oraz „umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej”, ponadto „przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego”. Recenzowana rozprawa doktorska zatem odpowiada wymogom określonym w Ustawie z 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (DzU 2003 r., nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami; DzU z 2017 r., poz. 1789 z późniejszymi zmianami) w związku z art. 179 Ustawy z 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (DzU z 2018 r., poz. 1669 z późniejszymi zmianami).

Zwracam się więc do Rady Dyscypliny Historia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o dopuszczenie Pani mgr Pauli Wydziałkowskiej-Stawiskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

